

't Inschrien

Vereniging Oudheidkamer Twente

Kwartaalblad
2010 / 4

In dit nummer onder andere:

- Nescio in Oldenzaal
- Start van de Twentse Taalbank
- De Hondeborg bij Borne
- Er trekt een dodenleger door de lucht

Colofon

'*Inschrien* is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Robert Kemper (hoofdredacteur), Willy Ahlers, Geert Bekkering, Hilda Ferweda, Berend Jager, Frans Janssen en Seijer Troost.

Aan dit nummer werkten mee:

Willy Ahlers, Hilda Ferweda, Robert Kemper, Henk Kok, Jan Morsink, Seijer Troost, Elias Vermeer en Goaitsen van der Vliet

Redactieadres

Bathemerweg 4
7448 PH Haarle
tel. 0548-595724
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Jan van Alsté, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Roy Dams, penningmeester a.i.
Ernst-Jan Krudop, lid a.i.
Jan Morsink, lid
Theo van Stapele, lid a.i.

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon: 074-2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl
Soos: iedere maandagmiddag 13.30 - 16.30 uur

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost 24,50 euro per lid, echtparen 29,50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro.

Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat en op de soosmiddagen.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 1 januari 2011 bij de redactie zijn. Men kan richtlijnen aanvragen bij de redactie.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

	Pag.
Nieuwe leden	3
Activiteitenkalender	3
Verslag van de excursie naar het Emsland Robert Kemper	4
Dag van de regionale geschiedenis en streekcultuur Robert Kemper	6
Uit de collectie van de Oudheidkamer Jan Morsink	7
Wat schrijf, dat blijf (1) Goaitsen van der Vliet	8
Column: De toekomst van 't Inschrien Robert Kemper	11
Twentse sage: De Hondeborg bij Borne Elias Vermeer	12
Nescio in Oldenzaal Seijer Troost	14
Kunst en historie: tussen kerkelijke kunst en kitsch Hilda Verwerda	19
Er trekt een dodenleger door de lucht Henk Kok	21
Boeksignalement: Republiek van adel Robert Kemper	23
Arboretum Poort-Bulten Willy Ahlers	24
Twentse Paddenstoel	25

Omslagillustratie:

Offergaven aan de Voltherdijk tussen Beuningen en Volthe, 3 oktober 2010. Foto: Henk Kok

Nieuwe leden van de Oudheidkamer

Dhr. W.F. Wondergem	Goor	Dhr. S. Cazemier	Weerselo
Dhr. G. ter Heijne	Amsterdam	Mevr. J. de Keijser	Enschede
Dhr. H.G.J. Scholten Linde	Losser	Dhr. en mevr. A.A.Lammers	Hengelo (ov)
Dhr. W. Bulter	Enschede	Dhr. en mevr. H. Klaassen	Enschede

Activiteitenkalender

Het complete programma met meer gedetailleerde informatie is te vinden in de bij dit 't *Inschrien* bijgevoegde brief. Zie voor de actuele situatie ook www.oudheidkamertwente.nl of bel onze secretaris, mevrouw Janny Willemsen, tel. 074-291 40 14.

Aanmeldingen en reserveringen

OK*Thuis*, tel. 053-478 74 47 of secretariaat@oudheidkamertwente.nl.

Nieuwjaarsreceptie

12 januari 2011, 19.00 uur, OK*Thuis*

Algemene Ledenvergadering

Op dinsdagavond 29 maart 2011 vindt de volgende Algemene Ledenvergadering plaats. Schrijft u deze datum vast in uw agenda? Plaats OK*Thuis*, aanvang 20.00 uur. De agenda en stukken krijgt u bij het eerste nummer van 't *Inschrien* in 2011, wat u omstreeks 12 maart 2011 ontvangt. Vanaf begin maart zijn de stukken al te vinden op de website, of desgewenst op te vragen bij het secretariaat.

Cursussen

Plaats: OK*Thuis*

Kosten: € 50 per cursus (niet-leden € 75)

- Februari/maart: Boerderij-onderzoek in Twente, Henk Woolderink
- Februari/maart: Antiek en oude fabricage methoden, Henk Kamp
- Mei: Hanze in Twente, Gerard Seyger

Excursies

Aan de deelname aan excursies zijn kosten verbonden. De hoogte is afhankelijk van het soort vervoer, de te betalen entreegelden en kosten van koffie/lunch/diner. U kunt vrijblijvend reserveren waarna u gedetailleerde informatie ontvangt en zich definitief kunt aanmelden.

- 17 februari, aanvang 19.00 uur
Sterrenwacht Cosmos, Lattrop
- 2 april: Grafvelden van Vasse en Mander en de Hunenburg
- 14 mei: Stad Steinfurt en Burcht Welbergen

Lezingen en workshops

Plaats: OK*Thuis*, aanvang: 19.30 uur

- 11 januari: dr. A.A. Albert de la Bruheze, Studie naar de geschiedenis van Enschede/Twente
- 8 februari: Goaitsen van der Vliet en Jan van Alsté, De Twentse Taalbank
- 8 maart: Jan van Alsté, Verzamelbeleid Oudheidkamer Twente
- 31 maart: Henny Stip, Geschiedenis van de Grote Kerk te Enschede
- 12 april: Edwin Plokker, De filosofie van TwentseWelle, plaats van de OKT collectie
- 10 mei: H.G.M. Kok, Napoleon in Twente

Taxatie antiek

- 25 maart, Henk Kamp, Jan Morsink en Theo van Stapele
Plaats: OK*Thuis*, van 14.00 - 17.00 uur

Verslag van de excursie naar het Emsland

Robert Kemper

Op 25 september 2010 trok een grote groep van vijftig Oudheidkamerleden richting het Emsland. Onder deskundige leiding van Henk Woolderink, Hero Kuil en Jan ter Heegde was een interessant en goed uitgebalanceerd programma opgezet.

Foto: Robert Kemper

*Gezicht op de Hüvener Mühle.
Het waterrad zit aan de zuidkant.*

De Hüvener Mühle

Na een reis van zo'n anderhalf uur dronken we allereerst gezellig koffie gedronken bij Café Restaurant Hüvener Mühle, waar de Kaffee und Torte heerlijk smaakte. Hüven is een kleine gemeente binnen het Emsland, met nog geen duizend inwoners. Ten zuiden van Hüven ligt de buurtschap Hüvener Mühle, waar zich een watervluchtmolen bevindt. Een watervluchtmolen is een kruising tussen een windmolen en een watermolen, hetgeen zeer weinig voorkomt. In Nederland bevindt zich bijvoorbeeld nog de Kilsdonkse Molen in Dinther. De eerste vermelding van een watermolen in Hüven

stamt uit 1534, wanneer sprake is van "Erffkotter tho Hüven de Moller". Na een verwoestende brand in 1801 kwam de nieuwbouw een jaar later gereed. Door een tekort aan water in de Mittelrade, het beekje waaraan de molen gebouwd was, werd een windmolen bovenop de watermolen gebouwd. Precies vijftig jaar na de herbouwde watermolen, op 21 juni 1852, werd de molen in gebruik genomen. Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw werd de windmolen stilgelegd. De watermolen stond vanaf de jaren vijftig stil. Al snel zette de Heimatverein Aschendorf-Hümmeling zich in voor het behoud van de molen. In 1955 werd deze eigenaar. Tussen 2004-2006 vond een uitgebreide, zeer deskundige restauratie plaats.

Hünengräbern

Tussen Hüven en de iets westelijker gelegen buurtschap Groß Berßen bevindt zich een groot aantal hunebedden, in het Duits Großsteingräbern, waaronder het zogenaamde Königsgrab; een gerestaureerd hunebed dat een beeld dient te geven van de zogenaamde Megalithenkultur. Iedereen verbaasde zich over de omvang van de hunebedden, en de ontzagwekkende krachten die nodig zijn geweest voor de totstandkoming ervan. Na het bezoek daaraan werd een uitgebreid Mühlenbuffet genoten bij Café Restaurant Hüvener Mühle; dat ieder zich goed liet smaken.

Jagdschloss Clemenswerth

De middag stond in het teken van een bezoek aan Jagdschloss Clemenswerth, gelegen in de buurt van Sögel. Het goederecomplex (gebouwd tussen 1737-1747)

Foto: Robert Kemper

Blik in het opengewerkte Königsgrab.

werd ontworpen door Johann Conrad Schlaun, een achttiende eeuwse bouwmeester en militair. Eigenaar van het slot was de Münsterse bisschop Clemens

August I von Bayern. Het park is sterfvorming opgebouwd en bestaat uit een hoofdegebouw en acht omliggende paviljoens. Karakteristiek zijn de taxus- en buxusheggen, die sinds het eind van de zeventiende eeuw de tuinen gedomineerd hebben. Vanaf het begin van de negentiende eeuw kwam het complex in handen van de hertogen van Arenberg. Tegenwoordig is het ingericht als museum, met vele gebruiksvoorwerpen en stukken uit de tijd van Clemens August von Bayern. Benoemenswaardig zijn de bijzondere vazen, serviezen en jachtattributen. Na een deskundige rondleiding in het huis en door de tuinen werd nog lang nagepraat in de Schloszkeller, voordat iedereen weer richting Nederland ging.

Boeksignalement: Menko, een Twentse textielfamilie

Wim Nijhof

In de geschiedschrijving van de Twentse textielindustrie is te weinig gepubliceerd over de grotere bedrijven van joodse fabrikanten. De reden daarvoor ligt voor de hand. Joodse ondernemers waren in fabriektenkringen niet gezien en zeker niet welkom in de textielelite van protestanten en doopsgezinden. Pas in 1909, ruim twintig jaar na de oprichting van de FVE (Fabrikanten Vereniging Enschede) in 1888, de belangenorganisatie van Enschedese textielabrikanten, zochten Julius en Miljam Menko toenadering. President van de FVE Jan Herman van Heek vond de firma N.J. Menko 'een belangrijke aanwinst' voor de vereniging. Kort daarna brak bij Menko een staking uit. De FVE was solidair: alle leden sloten de poorten. Zevenduizend man stond op straat. P.J. Troelstra, voorzitter van de SDAP en Tweede Kamerlid, kwam naar Enschede om de stakende arbeiders een hart onder de riem te steken. Het boek Menko. De geschiedenis van een Twentse textielfamilie,

't Inschrien 2010 / 4

verhaalt uitvoerig gedocumenteerd over deze tot op heden wat verzwegen staking. Het betekent een welkome aanvulling in het kleine rijtje Twentse bedrijvenmonografieën. Het historiserende familiebedrijf van Menko treedt uit de schaduw, verrassend en onthullend soms, hier en daar wat te familiair, maar desondanks boeiend. De vormgeving is uitbundig, met veel kleur en foto's, maar doet soms wat overdadig aan.

Annelies van der Zouwen en Irma Thoen, *Menko, de geschiedenis van een Twentse textielfamilie*, Walburg Pers, Zutphen, 2010. ISBN-5730-706-5

Dag voor de regionale geschiedenis en streekcultuur

Robert Kemper

Door de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG), het Historisch Centrum Overijssel (HCO) en de Vereniging Oudheidkamer Twente werd op 2 oktober 2010 de dag voor de regionale geschiedenis en streekcultuur georganiseerd. Na de viering van het honderdvijftigjarig bestaan van de VORG in 2008 vond vorig jaar in de Grote- of St. Lebuïnuskerk te Deventer de eerste dag voor de regionale geschiedenis plaats. Deze bestond toen onder andere uit een markt waar regionale historische verenigingen zich konden presenteren. Dit jaar koos men voor een meer interactieve dag gekozen. Doel was het vergroten van de interactie tussen de besturen van historische verenigingen en leden van de redacties van verschillende tijdschriften uit heel Overijssel.

Workshops

Na een warme ontvangst door de heer en mevrouw Wanrooij, eigenaren van het Huis te Breckelenkamp waar de dag georganiseerd was, vertelde de heer Wanrooij het een en ander over de geschiedenis van het huis. Vervolgens was het tijd voor een tweetal workshops. Robert Kemper gaf een workshop over de wijze waarop historische verenigingen naar buiten treden. Het verenigingsblad speelt daarbij een grote rol. Aan de hand van prikkelende discussiepunten ontstond er een goede discussie tussen de aanwezigen, die elk op hun eigen wijze omgaan met de promotie van hun blad, het al dan niet plaatsen van reclame,

kwaliteit versus kwantiteit stellen, et cetera. In de tweede workshop werd aandacht besteed aan het Deventer geschiedenisproject "Deventer Onvoltooid Verleden Tijd". Hein Heuven vertelde over de reeds lang bestaande behoefte vanuit het onderwijs om in de geschiedenislessen ook ruime aandacht te besteden aan de historie van de eigen stad. Beide workshops werden door de bijna zestig aanwezigen zeer positief gewaardeerd.

Mijn Stad Mijn Dorp

Na de uitgebreide lunch, in Twentse stijl, ging Bert de Vries (directeur HCO) op het project Mijn Stad Mijn Dorp.

Het Historisch Centrum Overijssel is bezig met de ontwikkeling van een platform dat kan dienen om de geschiedenis van de provincie Overijssel te presenteren. Iedereen die bijdraagt aan het cultureel erfgoed van Overijssel kan helpen om dit platform inhoudelijk vorm te geven. Dit kan een archiefinstelling zijn, een historische vereniging, een museum, maar zeker ook de individuele bezoeker die veel van een bepaald historisch

Foto: Geert Hamink

Een van de groepen tijdens de dag voor de regionale geschiedenis.

onderwerp af weet. Een belangrijk onderdeel van dit platform is de community website. Deze moet het straks mogelijk maken dat historische verenigingen, historisch geïnteresseerden en iedereen die dat wil een eigen digitale community kan opzetten rondom een eigen stad of dorp. Daarnaast zal het mogelijk zijn eigen digitale collecties aan het platform toe te voegen en alle op het platform aangesloten collecties zullen integraal doorzoekbaar

zijn. Informatie op het platform en in het tijdschrift zullen op den duur elkaar gaan aanvullen. De meest actuele informatie over het project is te vinden op <http://mijnstadmijndorp.blogspot.com>. De tweede helft van de middag stond in het teken van rondleidingen door huize Breckelenkamp en een gezamenlijke evaluatie na afloop.

Uit de collectie van de Oudheidkamer

Jan Morsink

Onlangs heeft de Oudheidkamer Twente met financiële steun van één van onze leden een door Lambertus J. Bruna (1822-1906) in 1856 geschilderd portret van pastoor Henricus Boret aan kunnen kopen. Pastoor Boret leefde van 1805 tot 1875. Hij werd geboren in 's-Hertogenbosch en kreeg zijn opleiding aan het seminarie te 's-Heerenberg. In 1846 werd hij pastoor in Weerselo. Hij was de laatste pastoor in het dorp die op voordracht van de aartspriester van Twente benoemd werd door de vice-superior van de Hollandse Zending.

Eén van de eerste taken die hij zich ten doel stelde was de bouw van een nieuwe kerk, die gerealiseerd werd in het jaar 1847. In dat jaar, op de 23ste november, werd deze plechtig ingewijd door de aartspriester L. Engbers.

Door de aankoop en de restauratie van dit schilderij hebben wij onze eigen collectie Bruna's kunnen uitbreiden met een belangrijk stuk Twents erfgoed. In de catalogus bij de overzichtstentoonstelling van Bruna, die van 26-9-2004 t/m 30-1-2005 gehouden werd in het Jannink Museum staat het schilderij afgebeeld op pagina 45. De Oudheidkamer heeft besloten het schilderij in bruikleen te geven aan Museum Het Palthe-Huis in Oldenzaal waar het in de vaste opstelling opgenomen zal worden.

L.J. Bruna, Pastoor Henricus Boret, 1856.

Wat schrijf, dat blijf (1)

Goaitsen van der Vliet

De Twentse Taalbank is een feit. De lezers van De Twentsche Courant Tubantia wisten dat al sinds woensdag 1 september, toen ons regionaal dagblad op de voorpagina melding maakte van een Reddingsactie voor het Twents en op pagina 2 en 3 zelfs van een dito Deltaplan en van een uiterste poging om de streektaal voor het nageslacht te bewaren.

Een mooi verhaal van Gerard Lage Venterink, hoewel ik zelf de woorden wat minder dramatisch zou hebben gekozen. In ieder geval kwam de boodschap goed over, gezien de positieve reacties die we kregen. Reacties die varieerden van vriendelijke gelukwensen tot prachtige oude geluidsopnames van nog veel oudere platsprekers. Het begin is er. Dit stukje wil dan ook het eerste zijn in een serie over de achter-

Museum en Documentatiecentrum (FLMD). Bij mijn eerste stapjes in de tuin van de Friese letteren was ik mij, net als de meeste collegaschrijvers en -dichters in die tijd, zeer bewust van het gegeven dat al onze publicaties werden verzameld en veiliggesteld voor het nageslacht. Niet voor de eeuwigheid misschien, maar ze kregen er toch een zekere meerwaarde door. Toen ik me voldoende had bewezen, ook als

frontman van de eerste Friestalige rockband, kwam er zelfs een professionele fotograaf langs om van mij een schrijversportret voor het FLMD te maken.

Jaren later, sinds 1986 als kleine uitgever in Enschede, stuurde ik iedere nieuwe uitgave als vanzelfsprekend naar het gratis antwoordnummer van het Depot van Nederlandse Publicaties van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, en naar het FLMD als het een Fries boek betrof. Het verbaasde me dat er in Twente niet zo'n regeling was, toen ik in 1992

met Twentstalige uitgaven begon. Een Twents Letterkundig Museum en Documentatiecentrum was er niet. Wel een Vereniging Oudheidkamer Twente die zich toen nog verre van de streektaal hield en een instituut dat zich dan wel Twente Akademie noemde, maar in mijn ogen weinig weg had van de Fryske Akademy in Leeuwarden waar wetenschappelijke ambities en overheidssubsidies elkaar mooi overeind hielden. Het Fries was duidelijk bevoorrecht als tweede landstaal, terwijl er van

Een bonte verzameling Twentstalige uitgaven.

gronden en wederwaardigheden van de Twentse Taalbank die die eerste september officieel van start ging als meerjarig project van de Oudheidkamer Twente met forse financiële steun van de Provincie Overijssel en de Mondriaan Stichting.

Het idee om systematisch alle min of meer relevante uitingen in en over een (streek)taal te verzamelen is niet nieuw. Rond 1975 was ik al vertrouwd met het bestaan van een Fries Letterkundig

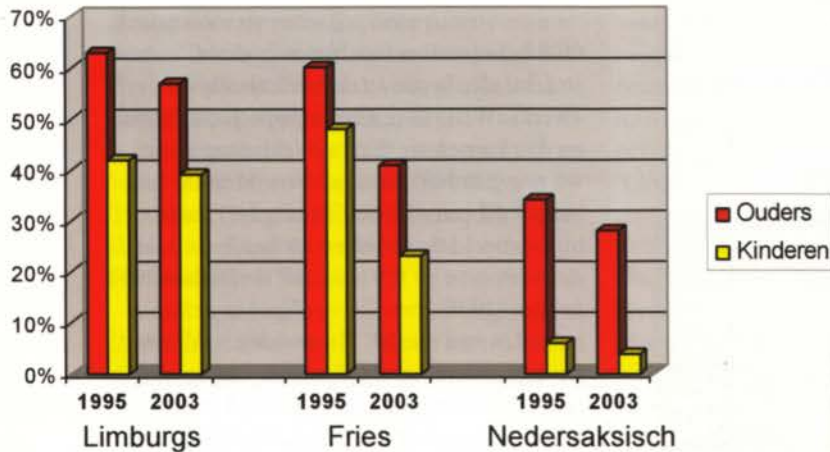
enige erkenning van het Nedersaksisch als minderheidstaal nog geen sprake was, laat staan van het Twents.

Na het samengaan van beide Twentse organisaties in het Van Deins Instituut in 1996 en de aanstelling van een streektaalconsulent, kwam de nadruk meer te liggen op het behoud van het Twents als omgangstaal dan op het actief verzamelen en onder-

zien we in de rest van het Nedersaksische taalgebied, dat zich ooit eens uitstrekte van Blaricum tot aan Litouwen.

Illustratief voor Nederland is een onderzoek van Geert Driessen van de Radboud Universiteit in Nijmegen waaruit blijkt, dat in 2003 in gezinnen met schoolgaande kinderen nog 28% van de ouders in het Nedersaksische taalgebied de streektaal

sprak, tegen slechts 4% van hun kinderen. Het verloop van de cijfers voor mijn eigen moedertaal laat zien, dat zo'n ontwikkeling zich ondertussen ook al in Friesland voltrekt, ondanks de miljoenen die er de afgelopen decennia in taalbevorderende organisaties en projecten zijn gestoken. Sprak in 1995 nog 60% van de ouders Fries en 48% van hun kinderen, in 2003 waren deze percentages respec-

tievelijk nog maar 41% en 23%. Getallen waar ik van schrik, omdat ze raken aan de basis van mijn identiteit. Maar wat wil je uiteindelijk. Het is de jeugd die de toekomst heeft, en de taal.

Terug naar Twente. Ook hier is de streektaal een eeuwenoud cultureel erfgoed dat we graag zo goed mogelijk voor het nageslacht behouden, in al haar facetten en verschijningsvormen. In 't Inschrien nummer 2009/3 heb ik al in grote lijnen aangegeven hoe en waarom de Oudheidkamer Twente dit aan wil pakken onder de noemer Twentse Taalbank. Niet als reddingsactie om de toekomst van het Twents in het

Percentages onderling de streektaal sprekende ouders en kinderen in 1995 en 2003. Bron: Radboud Universiteit

zoeken van alle mogelijke verschijningsvormen van dit cultureel erfgoed, dat ook toen al jaren sterk aan slijtage onderhevig was. Dat kwam door nog een ander verschil met Friesland. In de meeste Friese gezinnen werd voornamelijk Fries gesproken, terwijl bijna alle Twentstalige ouders die ik hier leerde kennen, hun kinderen zo goed en zo kwaad als het ging in het Nederlands grootbrachten. Zo werd, vooral in de grotere plaatsen, de *moderspraak* meer en meer de taal van opa en oma. Op het platteland ging en gaat deze ontwikkeling minder snel, maar ook daar zal uiteindelijk de landstaal, of wat daar voor door moet gaan, de streektaal hebben verdrongen. Hetzelfde

maatschappelijk verkeer veilig te stellen, maar als hoognodige inhaalslag. Er is hier de afgelopen jaren veel blijven liggen waar het gaat om het verzamelen, inventariseren en toegankelijk maken van alle mogelijke Twentse taaluitingen. Met de toegezegde subsidies en de hulp van andere organisaties op het gebied van de streekcultuur en van het publiek, kunnen we daar nu serieus werk van maken.

In deze beginfase ligt de nadruk vooral op het opzetten van de organisatie, de website en de database. Los daarvan houdt het veiligstellen van materiaal dat anders misschien verloren zou gaan, de hoogste prioriteit. Tegen de tijd dat dit stukje in druk verschijnt, zijn we hopelijk al in het bezit gekomen van nagelaten geschriften van de Rijssense schrijver Willem van Wijngaarden (1818-1882) en van correspondentie van de Enschedese taalkundige Herman Bezoen (1908-1953).

Ook het opvullen van hiaten in onze streektaalcollectie in de bibliotheek van TwentseWelle is een belangrijk doel. Zo nu en dan komen we een publicatie tegen die we nog niet blijken te hebben. Meestal betreft dit een plaatselijke uitgave, zoals bijvoorbeeld de *Schetsen uit het leven van de Weiteman en tafreelen uit de Weitemanslanden* (1936), een *Tooneelspel in achttien tafreelen* van ene M. Hammink uit Almelo. Dit bijzondere, in eigen beheer uitgegeven boekwerkje is grotendeels gesteld in een taal die sterk doet denken aan het Geesters uit de woordenboeken van Jan Kottink en de vooroorlogse columns die Bernard Krikhaar als Toon Tukker schreef voor de Twentsche Courant. Van de onbekende Almelse auteur weten we inmiddels dat hij Mannes heette in 1872 geboren werd in Ambt Almelo, fabriekschef was bij de textiel fabriek van Hedeman en in 1945 overleed in Almelo. We willen nu wel graag wat meer over hem te weten komen, en vooral, of er nog meer Twentse teksten van zijn hand zijn overgeleverd. Lezers die hier bekend mee zijn of voor ons op onderzoek uit willen gaan, zijn van harte welkom.

Twentse Taalbank

Telefoon 053 478 7447

Mail naar postbus@twentsetaalbank.nl

Titelpagina van een toneelstuk van Mannes Hammink uit 1936. Bron: privécollectie

Het Alferink

Column: De toekomst van 't Inschrien

Robert Kemper

Geef mij de vrijheid om deze twee kolommen een keer niet helemaal als column te vullen. Zoals u misschien in het colofon is opgevallen is de redactie gewijzigd van samenstelling. Berend Jager heeft te kennen gegeven te willen stoppen als hoofdredacteur. Vanaf dit nummer heb ik dan ook de eervolle taak gekregen om, gesteund door de redactie, deze functie over te nemen. Mede namens het bestuur bedank ik Berend ook op deze plek voor al zijn werk dat hij de afgelopen jaren voor 't Inschrien heeft verzet. De redactie is vanaf dit nummer uitgebreid met Seijer Troost uit Oldenzaal. Vanaf deze plek wens ik hem veel succes toe binnen de Oudheidkamer Twente.

't Inschrien nieuwe stijl bestaat inmiddels drie jaar. Er zijn twaalf nummers verschenen en die heeft de redactie met veel plezier samengesteld. We zijn ons nu aan het bezinnen over de inhoud en samenstelling van de komende twaalf nummers. Welke koers zetten we in? Welke rubrieken handhaven we, welke nieuwe rubrieken komen er? Hoe zorgen we voor voldoende kopij? Denkt u in ieder geval niet dat de redactie graag het blad zelf volschrijft. We willen iedereen in 't Inschrien een podium bieden om zijn of haar onderzoeksresultaten te laten presenteren. De pretentie is er om een kwalitatief hoogwaardig blad op te zetten. We hebben een deskundig lezerspubliek, met wie we dan ook graag nauwer in contact zouden willen komen.

Hoe waardeert u het blad als lezer eigenlijk? Wat vindt u nou van hoe wij het doen?

Heeft u tips, suggesties, verbeterpunten of (al dan niet opbouwende) kritiek? Welke rubrieken vindt u leuk, en welke niet? Laat het dan vooral weten! De komende nummers zult u dan hopelijk merken dat we hier iets mee hebben gedaan. Een paar punten zijn er al veranderd. Zoals u in het vorig nummer las verschijnt 't Inschrien vanaf nu volledig in kleur. Samen met het bestuur gaat er breder gekeken worden naar onze communicatie, imago, huisstijl en uitstraling. Dat zal waarschijnlijk ook gevolgen krijgen voor de lay-out van 't Inschrien. In ieder geval komt er regelmatig een artikel over de Twentse Taalbank, het nieuwe project van de Oudheidkamer, dat door de provincie Overijssel, het Roelvink Fonds en de Mondriaan Stichting wordt ondersteund. Namens de redactie wens ik Goaitsen van der Vliet hiermee veel succes.

Daarnaast willen we graag een podium bieden aan iedereen die in Twente schrijft in de verschillende plaatselijke tijdschriften. Er zijn genoeg artikelen die het plaatselijk niveau overstijgen en voor iedereen in Twente aansprekend zijn. Schrijft u zelf dergelijke artikelen, of heeft u in een bepaald blad een goede bijdrage gezien? Schroom dan niet om met de redactie contact op te nemen. En, als we het toch over het Twente-brede gebeuren hebben, vanuit de redactie van 't Inschrien is er de intentie om te komen tot een goede afstemming tussen het Jaarboek Twente, het nieuwe magazine MijnStadMijnDorp en de Overijsselse Historische Bijdragen.

Twentse sage: De Hondeborg bij Borne

Elias Vermeer

Reinold, de heer van de Hondeborg, zag de situatie somber in. De troepen van de bisschop van Utrecht hadden zich gelegerd voor zijn borg, vastbesloten om hem in te nemen. Maar waarom? Hij leefde hier vredig met zijn moeder Ida en een groep zigeuners, wat was daar mis mee? Ooit was een dochter van de heer van de Hondeborg getrouwd met een Hongaars edelman, die als speelman door Europa trok, en sindsdien verbleven er regelmatig groepen Hongaarse zigeuners op de Hondeborg. Goed, als het zo te pas kwam stalen die als raven, maar ze waren ook als geen ander de goudsmeed-kunst machtig. Inderdaad, Reinold zelf wilde ook nog wel eens een passerende reiziger van zijn aardse lasten bevrijden, maar wat wil je, hij moest toch ook leven? Bovendien stond hij daarin niet alleen, de heer van Saasveld was geen haar beter. Saasveld, ach die eeuwige strijd tussen de Hondeborg en Saasveld. Ooit had de heer van de Hondeborg de dochter geschaakt van de heer van Saasveld. Maar dat was nog daaraan toe, zoiets gebeurde wel vaker. De vete werd pas echt heftig toen de heer van Saasveld een waarzegster had bezocht en daarna was beroofd en vermoord. Hoewel de Hondeborg niets met deze zaak van doen had, ging de beschuldigende vinger er toch naar toe. Sindsdien bestond er een bloed-vete tussen de Hondeborg en Saasveld. Ook nu weer wist Reinold dat de heer van Saasveld zich onder de troepen van zijn tegenstander had geschaard, in de hoop wraak te kunnen nemen.

Reinold piekerde zich suf wat te doen. Overgeven was niet aan de orde. Hij wist dat hij niet behoefde te rekenen op een barmhartige houding van de bisschop; onlangs had hij de Huneborg ingenomen en

daar iedereen zonder pardon laten vermoorden. Maar Reinold begreep ook wel dat de borg niet lang meer houdbaar was; enkel een list kon hem nog redden. Toen er een zwaar onweer uitbrak, greep Reinold zijn kans. Onder de dekmantel van hevige slagregens wisten enkele mannen ongemerkt de borg te verlaten en een eind stroomafwaarts de Azelerbeek af te dammen, waardoor bij de Hondeborg het water flink begon te stijgen. Er zat voor de vijand niets anders op dan zich op hogere gronden terug te trekken. Hier had Reinold op gerekend. Langs kleine paadjes die alleen bij de bewoners bekend waren, verliet iedereen de borg. Reinold stuurde de vrouwen en kinderen onder leiding van Ida richting Ootmarsum, om zich in het Bentheimse in veiligheid te stellen, terwijl de weerbare mannen zich op een klein eilandje in de beek verschansten, om de troepen van de bisschop tegen te houden. Toen die de volgende dag bemerkten dat de borg was verlaten, zetten ze meteen de achtervolging in. Al gauw stuitten ze op het eilandje waar Reinold en zijn mannen zich hadden verschanst. Maar het hoge water maakte een aanval tot een hachelijk avontuur en men bleef lang aarzelen en dralen. Op een gegeven moment kon de heer van Saasveld zich echter niet meer beheersen, in het zicht van zijn aartsvijand en niet kunnen aanvallen, dat werd hem teveel. Onbesuisd stortte hij zich met zijn paard in de beek, om naar de overkant te gaan. Dat had hij beter niet kunnen doen, want op deze manier had hij geen schijn van kans. Aan de overkant werd hij dan ook rustig opgewacht door Reinold, die hem met een gerichte zwaardstoot om het leven bracht. De verwarring die daarna onder de troepen van de bisschop ontstond was groot. Reinold nam dit te baat om de groep van zijn moeder achterna te gaan,

maar bij Ootmarsum kreeg hij de schrik van zijn leven. Bisschoppelijke troepen hadden de vluchtelingen overvallen en ze genadeloos afgemaakt. Reinold begreep dat alles verloren was. Hij gaf aan zijn manschappen opdracht om ieder voor zich een goed heen-

komen te zoeken. Zelf ging hij naar het Bentheimse, waar hij een nieuw leven begon en uiteindelijk beleend werd met een kasteel. Later voegde ook zijn moeder Ida zich weer bij hem; zij was de enige die aan de slachtpartij was ontkomen.

Foto: Bercaud Jager

De huidige boerderij De Hondeborg bij Borne, oktober 2010.

De ten westen van Borne gelegen Hondeborg is momenteel een boerderij op een heuveltje, omgeven door een gracht die wordt gevoed door de Azelerbeek. Het "borg" in de naam wijst erop dat het ooit een verdedigbare plaats was, maar over de oorsprong ervan is zo goed als niets bekend. De naam duikt in 1333 voor het eerst in de geschriften op, maar wellicht was er al een borg rond de 10e eeuw. Hij is nooit uitgegroeid tot een havezate. In 1610 kwam de Hondeborg door vererving aan Twickel, die er in 1841 het huidige boerenhuis liet bouwen. Wat het lot werd van de middeleeuwse Hondeborg is onduidelijk. Adolph van Raesfelt, heer van Twickel, meldde omstreeks 1680 dat de borg aan het einde van de middeleeuwen

door de bisschop van Utrecht is ingenomen en verwoest. Maar het is niet bekend of hij daarbij verwijst naar deze sage of naar een andere bron. De neiging bestaat de sympathie te laten uitgaan naar de heer van de Hondeborg, de underdog die de machtige bisschop te slim af was. Maar het feit dat er zigeuners op de borg huisden, doet de vraag rijzen of onze voorouders er net zo over dachten. In het verleden had de gemeenschap het niet zo begrepen op zigeuners. Ze werden over één kam geschoren met hunnen en heidenen, volk dat je maar beter kon mijden. In sagen spelen zigeuners dan ook zelden een positieve rol.

Nescio in Oldenzaal

Seijer Troost

Weinigen weten dat één van de belangrijkste Nederlandse schrijvers, Nescio, niet alleen in Oldenzaal heeft gewoond en gewerkt maar er ook zijn eerste literaire werk schreef. Nescio is het pseudoniem van J.H.F. (roepnaam Frits) Grönloh, en de naam betekent "Ik weet niet". Tijdens zijn leven werd hij zeer gewaardeerd door collega schrijvers zoals Menno ter Braak en Willem Frederik Hermans, maar het grote publiek kende hem niet.

Inleiding

Zijn debuut, een boekje van 140 pagina's met daarin de novellen *De Uitvreter*, *Titaantjes* en *Dichtertje* verscheen al in 1918. Het was aanvankelijk geen groot commercieel succes. Later volgen er vele herdrukken. Daarna zijn in zijn leven nog enkele verhalen in druk verschenen. Het verzameld proza, meer dan 1000 pagina's,

topografisch nauwkeurige beschrijvingen van het landschap. Hij zocht de publiciteit niet: "Schrijft u over mij maar niks" zei hij tegen de enkele journalist die hem opzocht. Alléén Simon Carmiggelt "Kronkel" en uitgever Geert van Oorschot werden toegelaten in zijn woning in Amsterdam.

Naar Oldenzaal

Nescio werd als Frits Grönloh geboren in Amsterdam op 22 juni 1882 en werd er begraven op 28 juli 1961. Bijna zijn hele leven woonde hij er, Amsterdam kwam voor hem op de allereerste plaats. Beroemd is zijn uitspraak: "Is U Amsterdammer? Ja, Goddank". Maar twee keer in zijn leven verliet Grönloh zijn geliefde stad; de eerste keer voor enkele maanden in Hengelo, de tweede keer voor twee en een half jaar in Oldenzaal en Rheine. Over dat verblijf in Oldenzaal wil ik hier de eerste resultaten van mijn archiefonderzoek publiceren. Nadat Frits in 1899 de Openbare Handelschool aan de Keizersgracht in Amsterdam met goed gevolg heeft afgemaakt, gaat hij werken bij de N.V. Twentsche Bontweverij in Hengelo als kantoorschrijver. Dit is van oorsprong een Oldenzaals bedrijf, directeur is de in Oldenzaal geboren D.W.van Wulfften Palthe. Het wordt een grote mislukking, al na enkele maanden wordt hij ontslagen. Hij gaat terug naar Amsterdam en mislukt daar ook bij drie andere bazen. Zelf schrijft hij hierover: "Mijn ouders hebben mij een fatsoenlijke opvoeding gegeven en mij wat laten leren. Toen ik 19 jaar was (dus in 1901, ST) wou ik niet oppassen".

Foto: Willy Ahlers

Het kantoortje van Grönloh in Oldenzaal zoals het er nu uitziet.

verscheen pas in 1996. Zijn taalgebruik is zeer eenvoudig vol zelfironie. Veel werk is autobiografisch. Onovertroffen is hij in

Breekland Agenturen, zijn werkgever

September 1901 gaat Frits Grönloh weer aan de slag als handelscorrespondent bij Breekland Agenturen in Oldenzaal. De eigenaar is Dirk Breekland. Deze allang niet meer bestaande firma koopt katoen in via de Cotton Exchange in Manchester voor de Oldenzaalse textielindustrie. Het gaat goed met de handel in katoen, de wereldmarkt-prijs van ruwe katoen stijgt alsmaar en de afzet in Oldenzaal wordt steeds groter door de uitbreiding van de katoenspinnerijen en weverijen. De aanvoerhaven voor ruwe katoen is Bremen, vandaar gaat het per spoor via Rheine naar Oldenzaal. Grönloh kende Breekland, een citaat: *“Toen op een zondagmiddag om één uur, toen i in Polen zat (een toen zeer bekend hotel restaurant in de Kalverstraat, ST) en zich verveelde, zag i daar iemand die hij van school kende. De man was enige jaren ouder dan hij en had een agentuurzaak in Twenthe die goed opnam. Die man zocht een assistent... de jongen had meer dan genoeg van 't eeuwige gemaal van zijn familie, als i dat Goddome wou dan kon i ook zaken doen”*. (Verzameld Proza, pag.395)

Dirk Breekland is geboren op 19 november 1866. Hij komt in Oldenzaal wonen op 3 april 1900 vanuit Amsterdam, zijn officiële beroep is handelsagent in katoen, hij is dus 33 jaar, getrouwd maar heeft geen kinderen. Hij gaat wonen in een chaletachtig huis met adres Hengeloschestraat 90. Later wordt dit omgenummerd in Hengeloschestraat 2. Breekland heeft zijn kantoor aan huis in de aangebouwde serre. Breekland wordt vrijwel direct lid van De Grootte Sociëteit in Oldenzaal en wordt daarbinnen snel belangrijk, hij is secretaris van 1902-1903 en voorzitter in 1904. Tijdens zijn voorzitterschap krijgt hij ruzie met leden van de fabrikanten familie Gelderman en wil daarom hoewel herkozen geen tweede jaar als voorzitter vervullen. Hij schrijft nog wel

het eerste jaarverslag. Later krijgt hij nog eens ruzie met Diederich Gelderman over het loon van de kastelein van de sociëteit; hij vindt het te laag. Financieel gaat het hem zeer voor de wind. In 1911 verdient hij Fl. 4000,-. In 1915 is dat verdubbeld en verdient hij meer dan de burgemeester en de notaris. De grote klapper maakt hij in de laatste oorlogsjaren 1917 en 1918. In 1918 verdient hij evenveel als de firmanten Gelderman namelijk Fl. 65.000,-.

J.H.F. Grönloh, ca. 1902.

Niet onbegrijpelijk is dat de heren Gelderman na de Eerste Wereldoorlog zelf hun katoen zijn gaan inkopen. Breekland is een modern ondernemer. Hij is de drijvende kracht achter de aanvraag op 13 april 1901 van een concessie voor de aanleg en exploitatie van een telefoonnet in Oldenzaal. Hij sticht met anderen de N.V. Oldenzaalsche Telephoon Maatschappij die 1 november 1901 in bedrijf komt. Breekland neemt zelf als enige twee aansluitingen: woonhuis No 8, kantoor No 46. In Oldenzaal bestaat in deze periode een eigen Kamer van Koophandel en Fabrieken.

Als de secretaris D. Hommen plotseling komt te overlijden neemt Dirk Breekland deze functie over. Hij is de auteur van de zeer leesbare jaarverslagen over de jaren 1912 tot 1917. Nadat hij fortuin heeft gemaakt vertrekt hij op 10 juni 1919 naar Amsterdam en gaat wonen in de P.C.Hoofdstraat. Zijn Oldenzaalse huis verkoopt hij aan de jutefabrikant S.I.Zwartz Izn.

Nescio woont op kamers

Frits Grönloh komt bij Breekland werken. Op 8 oktober 1901 wordt hij ingeschreven in het Oldenzaalse bevolkingsregister, afkomstig uit Amsterdam. Zijn beroep is kantoorbediende, zijn geloof remonstrants, hij is dan 19 jaar oud. Zijn adres is Deurningerstraat 8, later hernummerd in Deurningerstraat 40. Hij gaat op kamers wonen bij mevrouw Gertruida Vos-

Kienhuis, zij is geboren op 20 oktober 1869 in Vasse en op 19 oktober 1900 hertrouwd als weduwe met 3 kinderen met de 42-jarige Gerhardus Hermannus Vos. G.H.Vos is officieel van beroep koopman maar vol-

gens de overlevering heeft hij nooit gewerkt. Hij had gestudeerd voor onderwijzer maar toen hij klaar was net zolang bij zijn oudere rijkere broers gezeurd om geld voor een wereldreis naar Amerika tot die het hem gaven. Volgens zijn zeggen om zijn blik te verruimen. Wat hij daar heeft gedaan is niet bekend. Vos was een groot natuurliefhebber, hij wist alles van wilde planten en bloemen uit de omgeving. Met zijn vriend, de in 1902 in Oldenzaal komen

wonende bedrijfsarts A.G. de Bruijn, trok hij er veel op uit.

Het huis

Het is een groot huis tegen de oude stadsmuur aan. Op de hoek Deurningerstraat-Noordwal is een winkelingang. Op het erf erachter zit de stadspuit voor de buurt. Om geld bij te verdienen verhuurt ze als "kostjuffrouw" één kamer aan personen die tijdelijk in Oldenzaal werken. Het is een kamer aan de voorkant. Meestal is de huurder commies bij de Rijksbelasting of klerk bij het spoor. Voor Frits Grönloh is het ook aantrekkelijk dat het vlakbij zijn kantoor is. Nescio beschrijft het als volgt: "Hij bleef staan en bedacht bij zichzelf of hier soms een kamer te huur zou zijn voor wei-nig geld. Terwijl hij daar zo stond kwam een burgervrouw de deur uit naast de komenijswinkel met zijn tot halverwege den zolder volgestopte uitstalkast en zwaar

beslagen ruiten, waardoor het licht van een paar olielampen naar buiten scheen ...". Het huis is in 1939 geheel nieuw opgetrokken tot een modern winkelpand. Omdat de bodem zo slap was (het is gedeeltelijk de oude stadsgracht) zijn als fundamenteen putringen van Bentheimer steen gebruikt. Nu wonen hier nog directe nazaten van

Woon/winkel huis van de familie Vos, Deurningerstraat 40.

deze familie, het is de bekende Fotozaak Vos.

Eerste probeersels van Nescio

Frits Grönloh verdiende bij Breekland 25 gulden per maand, omgerekend 300 gulden per jaar. Hij werkte hard, zijn familie begon te denken dat hij het nog ver brengen zou, hij begrijpt dat hij in deze richting door moet gaan. Dat zal hij later ook doen in Amsterdam, ook uit angst met schrijven

geen droog brood te verdienen. In werkelijkheid is hij vaak neerslachtig en erg eenzaam, niet vreemd voor een Amsterdams sprekende niet katholieke jongeman. Frits Grönloh hernoemt zich dan in de schrijver Nescio. Troost vindt hij in zijn relatie met de toren van de Plechelmuskerk,

kigen gelukkig zien worden. Niets is blijvend, onophoudelijk wisselt 't getij. Je hebt een heel leven voor je, dacht hij dan en zijn zelfvertrouwen keerde terug als hij bedacht wat hij kende en kon. Ik hoef niet onder te gaan, honderden met minder capaciteit houden zich staande. Er ging

Weg naar de top van de Tankenberg, ca. 1900.

zo goed te zien vanaf de Deurningerstraat. Hij beschrijft dat op de volgende manier: *“Hoe dikwijls had hij al niet opgekeken naar dien toren als hij daar scherp afstak tegen de blauwe hemel, of zich verhief in den nevel wanneer men de spits moet los scheiden van de lucht met de ogen. De toren had hem altijd getroost en moed ingesproken. Hoe, dat wist hij zelf niet. Doch als hij treurig en neerslachtig huiswaarts keerde, nadat de blinden voor de ramen waren gedaan en 't kantoor gesloten was, als hij dan voorschreed naar zijn ongezellig verblijf en dacht aan de tijden dat alles zo veel beter was en wanhoopte aan de mogelijkheid dat hij tenminste een deel van zijn geluk terug zou vinden, en hij zag omhoog naar de toren, dan was het alsof hij hem zei: heb moed, vertrouw op U zelve, sla u mannelijk door 't leven heen. Eeuwen sta ik hier, 'k heb gelukkigen rampzalig maar ook ongeluk-*

poëzie uit van die toren”.
(Verzameld Proza, pag. 760)

Vergezichten vanaf de Tankenberg

Frits Grönloh wandelt veel in de omgeving, zelfs tot aan Nordhorn toe. In de natuur was hij in staat “de wereld” te vergeten. Dit deed hij ook al met zijn vrienden in de omgeving van Amsterdam. De man van zijn hospita kan hem de weg hebben gewezen naar de mooiste plekken. Het eerste voorbeeld van een poëtische topografische beschrijving zoals alleen Nescio die kon maken, is zijn stukje over het uitzicht vanaf de Tankenberg (de spelling iets aangepast):

“Langzaam glooide de Tankenberg naar de noordzijde af, met zijn stoppelvelden, zijn bomen en zijn heesters, zijn vierkante grasvelden met kort geschoren gras, zijn bescheiden huisjes. En daar beneden strekt zich de vlakte uit inéénvloeiende wazig met

de lucht in de verte, met de kerken van Almelo en Borne in 't noordwesten en van Hengeloo in 't zuidwesten en van Ootmarsum in 't noorden, een hele wereld in vogelvlucht. En daar boven de wolken als een grijsgeplooid gordijn, met alle tinten van helder wit tot grijs en blauw bij zwart af, en daarginds een smalle streep, een scheur waar we inkijken, vlamvend rood en oranje en geel en daarin, scherp, piekig, een heel klein kerkje dat rust in zijn bomen van Rossum, recht vooruit. Haast onzichtbaar stijgt de rook uit een woning op in de lucht en blijft hangen tussen de stammen. En de avondwind waait erover als een geheimzinnig wezen, een engel der nacht met zacht ruisend kleeft die in zijn nauw voelbaar voort zweven de geuren van hei en bos doet opfladderen en de bladeren doet trillen als een eindeloos feeënlied. En in de verte zingt een vrouwenstem melodieus, een lied van vroomheid en kinderlijk vertrouwen. Langzaam stijgt de avond op. En 't is of de

dennen gevoelen de nabijheid Gods." (Verzameld Proza, pag. 269)

We moeten ons goed realiseren dat in 1901 de Tankenberg nog grotendeels met kale heide bedekt was. Nu kunnen we al die kerken niet meer zien door de bomen. Met het kerkje van Rossum wordt de oude kerk bedoeld met een opvallende piek die uit het dak steekt als toren. Deze kerk is in 1942 vervangen door de huidige met een apart er voren geplaatste toren. De andere herinneringen aan Oldenzaal komen terug in de bekende novelle *Dichtertje* uit 1918; Oldenzaal wordt er twee keer in genoemd: "*t Dichtertje is nu dood. Die lui in Delft of Oldenzaal hebben schitterend gelijk gekregen. Hij was vast nooit goed bij z'n hoofd geweest*". En de onvergetelijke zin: "*De God van je tante, die zei dat je moest groeten als je langs het huis van je baas kwam in Oldenzaal..., ook al zag je niemand, je kon niet weten wie het zag*". (Verzameld Proza, pag. 77)

Boekband van de tweede versie van *Titaantjes*

Vervolg

De dag na Sinterklaas 1902 vertrekt Frits Grönloh uit Oldenzaal naar Rheine om te gaan werken bij "Baumwollagent" Theodor Murdfeld. Murdfeld is een zakenrelatie van Breekland en wat ook een rol speelt: in Rheine is een opleiding voor katoenagent. Hij blijft daar tot voorjaar 1904 en gaat dan terug naar Amsterdam om uiteindelijk met de kennis in Oldenzaal en Rheine opgedaan, directeur te worden van de handelsfirma Holland-Bombay Trading Company aan de Keizersgracht. Voor zover mij bekend is Grönloh nog twee keer kort terug geweest in Oldenzaal. Beide keren in de zomer als hij met zijn vrouw op bezoek is bij zijn vriend Albert Rossi, een gynaecoloog van het RK Ziekenhuis Ziekenzorg in Enschede. Met Rossi maakt Grönloh dan een autotocht door Twente. Een verslag ervan staat in zijn Natuurdagboek maar hij schrijft er niet bij dat hij in Oldenzaal heeft gewoond.

Boeksignalement: Republiek van adel

Robert Kemper

Republiek van adel geeft een inzicht in de beweegredenen voor gedrag, handelen, leven en werk van de Oost-Nederlandse adel in de Gouden Eeuw; een tijd die bekend staat als een tijdperk van kooplieden, regenten en predikanten. Het bestaande beeld van de Nederlanden in de zeventiende eeuw is daarbij voornamelijk op Holland gebaseerd. Conrad Gietman (1966) betoogt echter dat Oost-Nederland nog steeds volgens een eeuwenoude standensamenleving was georganiseerd. Het eergevoel staat daarbij centraal. Het hele bestaan van edelen draaide om het behouden of vermeederen van eer en het vermijden van schande voor henzelf en hun naaste familie. Edelen leefden in een *shame culture* waarbij publieke erkenning en waardering als de voornaamste toetssteen van gedrag gold.

Gietman verklaart het leven, de identiteit en het gedrag in vier hoofdstukken. Het eerste gaat in op het begrip 'eer'. Dat hangt samen met schande, afkomst, deugd en stand. Vervolgens komt het belang van huis en familie aan bod. Door in te gaan op de hiërarchie van een familie, het recht van de oudste zoon in een gezin, de rol van een vaderfiguur en erfdelingskwesies wordt geschetst hoe adellijke geslachten trachtten hun familiebezit bijeen te houden. Ook geweld door edelen en het recht van de jacht worden verklaard binnen een bredere positie van de adel in de maatschappij. Het boek bevat veel voorbeelden van relatief onbekende archiefstukken. Centraal in het boek staan de – in Twente beroemde – huiskroniek van de Twentse Sweder Schele tot Weleveld, gedenkschriften van de Gelderse Alexander van der Capellen en de handschriftencollectie van de Van Rhemen's.

De dissertatie verschijnt in een tijd dat de adelsgeschiedenis sterk in de belangstelling staat. Nadat in 1993 de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis is opgericht en het jaarboek *Virtus* verschijnt, zijn er een reeks artikelen en kleinere publicaties verschenen die de Oost- en Noord-Nederlandse adel in een nieuw perspectief plaatsen. Meer traditioneel zijn boeken over havezaten en diens bewoners in Salland, Twente en Vollenhove zoals deze tussen 1983-2008 verschenen.

Een van de leemtes daarin, het 'gevoel' van edelen en hun onderlinge samenhang (ook buiten de eigen gewesten) is door Gietman uitstekend geschetst. Ook voor mensen die relatief onbekend zijn met de Oost-Nederlandse adel is het een goed toegankelijke publicatie, omdat families, huizen en gebeurtenissen in bredere context worden geschetst. Dat doet Gietman echter niet bij het noemen van een rechtszaak van 'de heer van het Twentse huis Beugelskamp'. Dat deze een (in het begin van de negentiende eeuw verdwenen) relatief onbekende havezate bij Denekamp bewoonde valt weer uit 'De havezaten in Twente' van Gevers & Mensema te halen.

Conrad Gietman, *Republiek van adel, Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)*, diss. Universiteit Utrecht, Westervoort, Van Gruting, 2010, 344 blz., geb., geïll., ISBN 97890.75879.506. € 32,-

Kunst en historie: tussen kerkelijke kunst en kitsch

Hilda Ferwerda

In Oldenzaal staat een museum, De Pelgrim. Het is gewijd aan katholieke volksdevotie. Een veelheid aan beelden en figuurtjes toont dat mensen binnen het katholieke geloof steeds houvast zochten in symbolische voorwerpen. In de collectie zitten stukjes kunstige huisvlijt, maar ook veel objecten die je terecht kitsch kunt noemen. Deze zijn gemaakt voor en door mensen die er een bijzondere waarde aan hechten. Interessant omdat men meestal alleen kunstvoorwerpen de moeite van het bewaren waard acht. Maar ook kitsch voorwerpen kunnen een bijzondere waarde hebben.

Katholieke volkskunst en souvenirs

Museum De Pelgrim toont het levenswerk van mevrouw Toos Achterweust. Zij begon na een reis naar Israël in 1979 met het verzamelen met katholieke souvenirs en voorwerpen uit het Rooms Katholieke geloof. Tijdens haar reis had ze bij de Klaagmuur haar wens gedaan voor het krijgen van een kindje. Niet lang daarna bleek ze zwanger, een wonder omdat ze er al jarenlang op hoopte. Helaas ging het mis. Daarop heeft zij toen het besluit genomen zich op andere zaken te concentreren. Zij

ging de religieuze souvenirs die zijzelf en anderen uit devotie meebrachten van hun reizen verzamelen. Voorwerpen die voor mensen een speciale betekenis hebben. Deze verzameling van religieuze voorwerpen is haar kindje geworden, een levende gedachte die doorgegeven wordt aan volgende generaties. Na jaren van

verzamelen barstte haar huis bijna uit zijn voegen vanwege het grote aantal objecten. De gemeente Oldenzaal kwam dit ter ore en stelde een toepasselijke ruimte ter beschikking voor het uitstellen van de collectie. Deze kreeg een onderkomen in twee armenhuisjes van de diakonie, die naast de kerk in de Hofmeijerstraat liggen. In 2002 kreeg mevrouw Toos Achterweust de kans om de huisjes in te richten tot een tentoonstellingsruimte van religieuze voorwerpen (De Pelgrim). Op 2 februari 2004 werd het museum geopend, de dag van Maria Lichtmis.

Museum

Er zijn verschillende thematische routes in het kleine museum: Volksdevotie, bedevaart naar Kevelaar, Sint Plechelmus met voorwerpen uit Oldenzaal, Antonius van Padua en Sint Antonius en Sint Isidorus, beschermheilige van de boeren. Ook zijn er de bekende sneeuwbolletjes uit allerlei bedevaartsplaatsen. Herinneringen uit de kindertijd kunnen er worden opgehaald. Op de bovenverdieping vind je voorwerpen die op Katholieke scholen werden gebruikt, zoals collectebusjes voor de missie, schoolboeken en natuurlijk het katholieke leesplankje: Aap, Roos, Zeef. En kinderen speelden thuis de Heilige Mis na en hadden daarvoor speciaal gemaakt speelgoed, zoals een kinderwijnwaterborstel en een kinderaltaar. Knopen werden gebruikt als geld, pepermint als Heilige Hostie. In een andere deel van het museum zijn

Foto: Museum De Pelgrim

Maria en kindje Jezus met het doopvont.

voorwerpen met een beschermende werking te vinden, zoals de beschermkruisjes voor in de wieg en de beschermpenning van Sint Plechelmus. Deze penning aan een ketting kregen jonge mannen uit Oldenzaal mee wanneer ze naar Indië moesten voor hun militaire dienst. De penning moest hen tegen onheil beschermen en de mannen helpen weer veilig thuis te komen. Omdat Sint Plechelmus de beschermheilige van Oldenzaal is, is hij in het speciale hoekje over Oldenzaal te vinden. Daar liggen ook een paar bijzondere slijpstenen van de Sint Plechelmus basiliek. In 1582 en 1606 heerste de pest in Oldenzaal. Er werd alles aan gedaan niet aan deze vreselijke ziekte te

katholieke of andere religieuze betekenis. De voettocht gaat ondermeer langs de Plechelmusbasiliek, het Carmellyseum waar een prachtig gebrandschilderd raam te zien is, het Medisch Spectrum Twente met enkele glas-in-lood ramen. Verder loopt deze nog langs bijvoorbeeld stadstheater De Bond, waar het beeld van Sint Jozef in de gevel staat. De Pelgrimstocht door Oldenzaal is samengesteld door vrijwilligers van het museum in samenwerking met de VVV Oldenzaal.

Richtlijn voor religieus erfgoed

De aandacht voor katholieke kunst is volop actueel nu veel katholieke instellingen hun deuren sluiten, Museum het Catherijne Convent in Utrecht werkt aan een richtlijn waarin de culturele waarde van een voorwerp wordt bepaald. Er wordt daarbij niet alleen gekeken naar de historische waarde, maar ook of het voorwerp een belangrijke betekenis voor een geloofsgemeenschap heeft gehad. Maar, wanneer men alleen de echte (religieuze) kunstvoorwerpen de moeite van het bewaren waard zouden vinden, zou er een belangrijk deel van de volkscultuur verloren gaan. Neem nou de sneeuwbolletjes of de sleutelhangers, kaartspelen met religieuze afbeelding. Kitsch is het wel, maar tegelijk heeft het een bijzondere waarde. Dat blijkt ook wel uit het feit dat sinds dit najaar De Pelgrim als officieel museum is erkend. Mevrouw Achterweust toont ons dat ook deze kitsch de moeite van het bewaren waard is voor een volgende generatie.

bezwijken. Uit de Plechelmuskerk werden stukken slijpsteen gehouwen. Van deze slijpstenen werden stukjes gruis opgelost in water en door de patient opgedronken. De stenen van de gewijde basiliek konden wellicht wonderen verrichten voor de zieke en genezing bewerkstelligen. Steen werd dus gebruikt als medicijn.

De Pelgrimstocht door Oldenzaal

Buiten het museum hangt een kunstig gemaakt voorwerp met de afbeelding van Maria. Het is een kapel-nis met de beeltenis van Maria met kindje Jezus. Bijzonder is, dat het dakje is gemaakt van het voormalig doopvont van de katholieke kerk uit Hengelo. Bij dit kunstig werk start De Pelgrimstocht door Oldenzaal. Deze wandeltocht voert je langs verschillende monumenten en kunstwerken met een

Museum De Pelgrim
Hofmeijerstraat 1-3
7571 CH Oldenzaal
Tel. 0541-537733
www.museumdepelgrim.nl

Er trekt een dodenleger door de lucht

Henk Kok

Winter. Het weifelende daglicht en de lange nachten met vaak wilde wolkenjachten gaven onze verre voorouders die nauw met de aarde verbonden waren, het idee dat de aarde stervende was. Kwade machten hadden haar overwonnen; boze geesten beheersten het luchtruim.

De kortste dag van het jaar valt op 21 december. Deze dag, die genoemd is naar Sint Thomas, werd vroeger beschouwd als de inleiding van de zogenoemde twaalf nachten. Twaalf nachten lang bedrijven de geesten hun spel. Twaalf nachten lang trekt er een dodenleger door de lucht, aangevoerd door Wodan, de god van de doden. Het is een stoet van mannen, vrouwen en kinderen. Men hoort geraas, hoefgetrappel en blaffende honden. De geesten der gestorvenen keren terug naar de aarde. Ze zoeken hun oude woningen weer op en willen deel hebben aan de feesten. Voor de mens is de omgang met de wereld van de dood een gevaar en hij past zijn gedrag aan. Men mag geen lawaai maken, niet spinnen, wassen, bakken en mesten. Verder is er een verbod op het eten van peulvruchten, omdat die van oudsher als dodenoffer worden beschouwd.

Moedernacht

21 december is de dag van de ommekeer. De zon heeft haar laagste stand bereikt en gaat weer stijgen. Het is de tijd van wedergeboorte, de tijd dat de graven der voorouders zich openen en de zielen naar de familie terugkeren, om in de moedernacht opnieuw geboren te worden. Mens en dier zijn alleen veilig binnen de muren van het huis. De enige verbinding met buiten is de opening in het dak waardoor de rook verdwijnt. Daardoor kan Wodan zijn contacten met de mensen onderhouden, als hij op zijn achtbenige schimmel Sleipnir (stormwind) door het luchtruim rijdt. De tijd van wedergeboorte is ook de tijd van nieuwe vruchtbaarheid. Er worden koeken aan de goden geofferd, vooral aan Wodan, omdat die als

windgod de akkers met vruchtbaarheid moet zegenen. In Limburg denkt men nog steeds dat veel wind met de kerstdagen een rijke fruitoogst belooft. In Westfalen plachten de boeren een korenschoof op het veld te laten staan voor het paard. In andere streken liet men een bos koren ongemaaid staan. De bos bond men drie maal samen (drie is het symbool van de volmaaktheid). In Salland (Raalte) kent men nog het Stoppelhanenfeest. Het gaat in werkelijkheid om de schoof die men na het maaien uit dank op het veld liet staan.

Aanpassing van de rituelen

De oeroude feestdagen met hun legenden en rituelen waren in geheel Europa zo sterk geworteld dat ze niet volledig konden verdwijnen. Het aanpassen van deze feesten binnen de christelijke ethiek was dan ook de meest voor de hand liggende oplossing. Oorspronkelijk trok de wilde jacht op 21 december door de lucht. Toen was de nacht van 20 op 21 december de meest heilige van alle nachten. Met de toenevende christelijke invloed werd de nacht voor eerste kerstdag de heiligste. De trek van het dodenleger werd na verloop van tijd op kerstavond gesitueerd. Heiligenavond was een avond en nacht vol geheimzinnigheid. Er gebeurden tal van wonderlijke dingen die alle terug te voeren zijn op voorchristelijke tijden. Zo bloeit tussen negen en twaalf uur de vlierstruik met kleine blaadjes, die direct na middernacht weer verdorren en afvallen. Het vee in de stallen heeft een menselijke stem, de bijen zingen in de korven, onderaardse klokken luiden, men hoort voetstappen op zolder, er

dwalen lichtjes op de heide en in een verlaten kerk zingen de doden. Om twaalf uur staan alle kippen op één poot, alle bomen zijn van zoethout en het water van beken en bronnen verandert in wijn. Wie bij de open haard zit met zijn hemd binnenstebuiten aan, ziet zijn aanstaande of een doodkist. Dit laatste betekent dat hij nooit zal trouwen. Maar niet alleen bij de dodennachten werden de mensen opgeschrikt door demonen en geesten. Bij veel grote gebeurtenissen werden demonen dreigend dichtbij gevoeld. Dan waren heilige ritens nodig om ze op een veilige afstand te houden.

Afweermiddelen

Er zijn veel middelen om boze geesten af te weren. De meest gebruikte en bekende zijn: het branden van vuren, kaarslicht, het maken van lawaai (o.a. midwinterhoorn); het gebruik van stro, rituele maaltijden, een wensdronk of een gebed, al dan niet gepaard met het sprenkelen van (gewijd) water. Veel van deze gebruiken zijn gekerstend, andere zijn als volksgebruiken blijven bestaan. Vooral op het platteland, waar de mensen nauwe banden met dieren en aarde hebben en waar ze afhankelijk zijn van weersinvloeden, werden (en worden) deze gebruiken lang in ere gehouden. Maar de beste afweer tegen boze geesten is het luiden van gewijde klokken. Dit klokgelui vervangt het oude gebruik van lawaai maken (zogenoemd heidens kabaal). Het is na de

kerstening opgekomen en het gebruik moet al in de achtste eeuw hebben plaatsgevonden. Het was van groot belang dat de klok gewijd werd en voorzien van een demonenwerende tekst. In de grote (doods)klok in Steenwijk staat gegoten: *Daemones fugito* (ik verdrijf de duivel). Er bestaan in Nederland (en de rest van Europa) tientallen van dit soort klokken. Het Sint Thomasluiden dat momenteel nog steeds in Friesland gebeurt, (Mildam, Katlijk, Oudehorne) wordt in het Fries pluusluiden genoemd. Pluus betekent zuiver; het luiden van klokken is dan ook eigenlijk niets anders dan een ritueel om de

Peter Nicolai Arbo, Asgardsreien (De wilde jacht), 1872.

lucht te zuiveren. De mensheid heeft altijd behoefte gehad aan omgang en bescherming van hogere machten, maar ook getracht deze machten te beïnvloeden te zijnen gunste door middel van rituelen. Ook in onze tijd ziet met nog pogingen van die beïnvloeding, getuige de offergaven bij een kruisbeeld in Volthe, anno 2010!

Arboretum Poort-Bulten

Willy Ahlers

Het arboretum is gelegen aan de weg van de Lutte naar Losser, vanuit de Lutte komend direct over de spoorlijn rechts. Er zijn een parkeerterrein en picknick mogelijkheden. Het geheel, met een bosstrook en poelenlandschap heeft een oppervlakte van 19 ha. Hiervan wordt 10 ha. door het arboretum in beslag genomen.

Het was een oude wens van H.J.H. Gelderman, een arboretum met bomen uit de hele wereld aan te leggen. Zijn echtgenote mevrouw A. Gelderman-Muller gaf de tuinarchitect Leonard A. Springer opdracht het arboretum te realiseren. Een broer van mevrouw

Een blik in het Arboretum Poort-Bulten.

Gelderman was de beroemde architect Karel Muller. Dankzij hem kwam Springer veel bij de familie Gelderman. Het initiatief werd in 1910 genomen en in de periode 1912 tot 1917 gerealiseerd. Oorspronkelijk zou er een grote verzameling coniferen komen, maar al gauw werden over de gehele wereld bomen gekocht. In 1916 waren er al meer dan 1000 heesters en bomen geplant. Springer kwam regelmatig terug met adviezen over aanvullingen en onderhoud. In 1973 is het arboretum en park overgenomen door het Recreatieschap Twente, nu Regio Twente. Het is daarna geheel gerestaureerd.

Zo zijn er te zien de oostenrijkse- en hongaarse eik, de tulpenboom uit de

Verenigde Staten met tulpachtige bloemen, trompetbomen, een tempelboom uit China en de mammoetboom, een boom die duizenden jaren oud kan worden en honderd meter hoog, in het Nederlandse klimaat wordt dat echter niet gehaald. De boom in het arboretum heeft op een meter hoogte al een omvang van zes meter. Tijdens de aanleg van autosnelweg A1 kwam een groot aantal zwerfkeien te voorschijn, deze zijn in het poelenlandschap opgenomen. Onder de verschillende bomen vinden we een zeer bloemrijke kruidenvegetatie met zeldzame soorten. In het bijenhuis kunnen we informatie krijgen over het leven van deze insecten.

Het arboretum is vrij toegankelijk tussen zonopkomst en zonondergang. Honden worden aangeliend toegelaten. Fietsen, brommers maar ook paarden zijn niet toegestaan. Van de bezoekers wordt verwacht dat zij hun afval opruimen of weer meenemen. Op het terrein is een informatiecentrum met steeds wisselende tentoonstellingen. Aanwezige medewerkers kunnen op werkdagen informatie verstrekken. Op zondagen in de maanden mei t/m oktober wordt de informatieverstrekking overgenomen door leden van instituut voor Natuurbeschermingseducatie. Voor mensen met een visuele handicap is er een speciale route die zij zonder hulp kunnen afleggen. In het informatiecentrum zijn voor hen folders in braille beschikbaar.

Ik hoop dat uw interesse is gewekt en dat u een kijkje in de Lutte gaat nemen tijdens een schitterende wandeling door het

Twentse paddenstoel

Oplossing vorige nummer:

De paddenstoel bevindt zich bij het Arboretum Poort-Bulten in de Lutte bij de spoorwegovergang in de lijn Bentheim naar Oldenzaal. Het initiatief voor het arboretum is genomen door de textielabrikant H.J.H. Gelderman uit Oldenzaal. Elders in dit nummer vindt u een artikel over het arboretum.

De prijs is gewonnen door mevrouw A.V.J. van der Horst-Takkenberg uit Enschede.

Paddenstoel

Ook in dit nummer weer een paddenstoel als prijspuzzel. Wat moet u doen?

Beantwoord onderstaande vragen

- 1: Bij welk dorp vinden onze paddenstoel?
 - 2: Welke grote weg loopt vlak bij deze paddenstoel?
- In het volgend nummer volgt een artikel over deze weg.

Doe mee en win *Een korte tijd van glorie: Geschiedenis van het huis te Breckelenkamp en zijn bewoners*, geschreven door

Matthijs Wanrooij en Henk Kamp, uitgegeven door de Vereniging Oudheidkamer Twente en Stichting Het Huis te Breckelenkamp.

Stuur de antwoorden voor 1 februari 2011 naar de redactie van dit blad:
Bathemerweg 4, 7448 PH Haarle of e-mail: redactie@oudheidkamertwente.nl

DE
LIJSTENMAKERIJ
GOVAARTS & HOMAN

Hengelosestraat 164
7521 AK Enschede
tel 053-4353678
www.govaarts.nl

Bijzondere lijsten en inlijstingen, ophangsystemen en kunstschildersmateriaal

Keppels

LIPPERKERKSTRAAT 43-45 ENSCHEDE TEL.053 -431 26 50

LaRoche

Steaks & Seafood

Hengelosestraat 200 te Enschede
Tel. 053 - 43 53 855

www.restaurantlaroche.nl

VAN MEGGELEN & KERSSSENBERG

ASSURANTIËN

VERZEKERINGEN HYPOTHEKEN PENSIOENEN

Boddenkampsingel 86 - 88
Postbus 334, 7500 AH Enschede
Telefoon: 053 - 435 01 04
E-mail: info@vmk-assurantien.nl

<h3>ELEKTROBURO</h3> <h1>H. VOS B.V.</h1> <p>Elektra en Data werken Brandmeldinstallaties Noodverlichting</p> <p>24 uur Servicedienst</p> <p>Tel. 053 - 435 30 96</p>	<h3>VOS</h3> <h3>INSTALLATEURS B.V.</h3> <p>Elektra, Airco, Verwarming, Sanitair, Loodgieterswerk en Luchtbehandeling</p> <p>Tel. 053 - 435 20 63</p>
--	---

Twentevis

Visverkoop BV

Viskweeksystemen BV

Blokstegenweg 3A
7495 TK Azelo

www.twentevis.nl
info@twentevis.nl

mobema

fine art

***schilderijen- aquarellen
kunstvoorwerpen-taxaties
advisering-kunstverzekeringen
schilderijen restauraties***

*parkweg 115 – 7545 mv enschede
tel. 053-4321685 – 06 53365016
mobemafineart@home.nl
(contactpersoon J.H.A.Morsink)*

alleen op afspraak

Quest

accountants

Kottendijk 72, 7522 BT ENSCHEDE
053-4327475

ondernemende adviseurs

www.questaccountants.nl

Op 2 december 2019 neemt u 150 euro op. Gewoon bij een Rabo geldautomaat.

(Als contant geld dan nog bestaat.)

Met meer dan 3000 kantoren komt u de Rabobank door heel Nederland tegen. Overal waar u ons verwacht en zelfs op plekken waar u dat misschien niet had gedacht. Dat is altijd al zo geweest en zal altijd zo blijven. Want al wordt alles digitaal en virtueel, er zal altijd een Rabobank in de buurt blijven.

Het is tijd voor een bank
die zichzelf blijft.

Het is tijd voor de Rabobank.

